

Nəzəri dilçilik məsələləri

İdris Abbasov

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
idris.abbasov.2017@mail.ru

Mental məkanların koqnitiv statusu və konseptual inteqrasiya nəzəriyyəsi

Açar sözlər: mental məkan, blend, konnektor, şəbəkə modeli, bəşəri miqyas, proyeksiya, topologiya, inteqrasiya, kontrfaktiv, fon koqnisiyası

Ключевые слова: ментальное пространство, бленд, коннектор, сетевая модель, человеческий масштаб, проекция, топология, интеграция, контрфактивный, фоновая когниция

Key words: mental space, blend, connector, network model, human-scale, projection, topology, integration, counterfactual, backstage cognition

Mental məkanlar analiyşını linqvistikaya Jil Fokonye gətirmişdir. Təhlil etdiyi poemada altı mental məkandan bəhs edən Luiz Ode mental məkanların təfəkkürün geştalt təbiətinə uyğun dinamik şəbəkə ilə əlaqədar olduğunu iddia edir [1,s.70]. J. Fokonyenin məlum nəşrlərinin [2; 3] koqnitiv linqvistikanın təşəkkülündə həlledici rolu vardır. C.Lakofun, M.Consonun, R.Lanqakerin və digərlərinin əsərləri bu elm sahəsinin əsas mövzusunı və tədqiqat istiqamətlərini müəyyənləşdirir [4; 5; 6; 7]. C.Lakof və R.Lanqaker kimi J.Fokonye mənanın obyektivist nəzəriyyələri ilə əlaqələrini kəsir və dillə koqnisiyanın qırılmaz əlaqəsi haqqında ideyaya əsaslanan semantikada koqnitiv yanaşmaya öz sədaqətini bəyan edir. Müəllif yazır: “Şübhəsiz, dilin öz xüsusi strukturu vardır, amma o, əhəmiyyətli dərəcədə koqnitiv cəhətdən əsaslandırılmış digər strukturlarla əlaqədardır. Məhz bunlar onun tərtibinin əsas xüsusiyyətlərini müəyyən edir” [8, s. 151].

C.Lakofa, J.Fokonyeyə və R.Lanqakerə istinad edən K.M.Maxteld koqnitivist perspektivdə mövcudolmanı konseptual məkanda pozisiya kimi interpretasiya edirdi. Bu ideya professor T.Huumo tərəfindən daha da inkişaf etdirilmişdir. Mental məkan məkan konstruktorları (*constructeurs d'espace*), yaxud məkan yaradıcıları (*introduceurs*) kimi fəaliyyət

göstərən linqvistik ifadələr vasitəsilə təqdim olunan məlumatlara uyğun olaraq nitq prosesində yaradılır. İntroductorlar isə öz növbəsində yeni bir məkan təsis edən, yaxud artıq diskursda təqdim edilmiş məkana aid ifadələr şəklində təzahür edir [9, s.56].

İnsan sadələşmə ilə güman edir ki, məna sözlərin köməyi ilə verilir: “biz bu və ya digər şey xüsusunda düşündüyümüzü deyirik, sözlərə məna yerləşdiririk və s. Əslində J.Fokonyenin qeyd etdiyi kimi, “aysberqin ən yüksək təpəsini” müşahidə etməyə imkan verən sözdən başqa, sözlərdə implisit şəkildə onun məzmununu anlamaq üçün böyük informasiya massivi vardır. İnsanın özü fikrin iqtibası prosesinin necə getdiyini dərk etmir. Belə bənzətmək olar ki, o, beynində gedən kimyəvi reaksiyalar haqqında özünə hesabat vermir [3, xviii; 10, s.167].

J.Fokonyeyə görə, dil mənanı vermir, lakin onun qurulmasını istiqamətləndirir. Söyləmin başa düşülməsi onun hesabına mümkün olur ki, dil ifadələri xüsusi instruksiyaların funksiyasını yerinə yetirir. Məhz bunlara müvafiq olaraq dinləyici mənanın xəyali konstruksiyasını gerçəkləşdirir. Qeyd edək ki, öz fikrini söyləmin qurulmasında danışanın situasiyasının interpretasiya üsulları üzərində cəmləşdirən R.Lanqakerdən fərqli olaraq, J.Fokonyeni daha çox kommunikasiya prosesində dinləyicinin rolu maraqlandırır. “Kadr arxasında” nə baş verdiyini, gündəlik ünsiyyət və mühakimənin koqnitiv fonunun nədən ibarət olduğunu göstərməyə dəvət edən nəzəri konstrukt kimi, müəllif “mental məkanları” təklif edir. Formal surətdə mental məkanlar (*a, b, c...*) elementləri ilə, onlar arasındakı münasibətlərlə (*R1ab, R2ad, R3cbf...*) nizama salınmış çoxluq kimi müəyyən olunur. Mental məkanlar yeni element və əlaqələrlə təkmilləşdirilməyə açıqdır [3, 16].

Dolğun aspektdə mental məkanlar insanın dərk etdiyi şəkildə (real, yaxud hipotetik situasiya modellərini təqdim edir. Mental məkanların nümunələri aşağıdakıları ehtiva edir [5, s.281]şeylərin cari vəziyyəti,hipotetik situasiyalar, keçmişə və gələcəyə aid situasiyalar,uydurulmuş situasiyalar (məsələn, rəsm və kinematoqrafik süjetlər), predmet sahələri (iqtisadiyyat, siyasət, riyaziyyat və s.). Mental məkanların quruluş prinsipləri və onlar üzərindəki məlum əməliyyatlar kifayət qədər sadədir və göründüyü kimi, bütün dillər və mədəniyyətlər üçün birdir [3, xvii–xviii].

Beləliklə, J.Fokonyenin konsepsiyasında dilə təkə – gerçək, yaxud ehtimal olunan dünyaya, kontekstə, situasiyaya və s. münasibətdə – interpretasiya obyektinə kimi deyil, həmçinin mental məkanları yaradan, onları elementlərlə “məskunlaşdırın”, elementlərlə məkanlar arasında münasibətləri təşkil edən konstruktiv başlanğıc kimi baxılır. İnsan ünsiyyətinin uğuru həmsöhbətlər tərəfindən yaradılmış məkan konfigurasi-

yalarının oxşarlığı dərəcəsi asılıdır. Bu oxşarlıq dərkətmənin təkə linqvistik aspekti ilə müəyyənəlməmiş, çünki mental məkanların qurulmasına, dil ifadələrindən savayı, çoxsaylı ekstralingvistik faktorlar (fon bilikləri, mümkün sxemlər, pragmatik informasiyalar, gözləmələr və s.) da təsir edir.

Qeyd edək ki, bəzi postmodernistlər kimi, həqiqətin uyğunluq nəzəriyyəsinə şüur (dil) və dünya arasındakı izomorfik əlaqəni ehtimal edən mənənin "obyektivist" nəzəriyyəsi ilə birləşdirmək düzgün deyildir. Həqiqətin uyğunluq nəzəriyyəsinə "mütləq həqiqətlə" eyniləşdirmək də eyni dərəcədə yanlışdır. Erkən klassik dövr filosoflarının, xüsusilə, C.Lokun və pozitivistlərin fikirlərinə, həmçinin L.Vitqenşteynin "şəkil nəzəriyyəsinə" görə, linqvistik ifadələrlə dünya arasındakı şəffaf və vasitəsiz əlaqə ideyası "loqosentrizm" (Jak Derida), yaxud idrakın "təbiətin güzgüsü" və ya "obyektivizm" kimi təsəvvür edilməsi tənqid edilmişdir. Lakin bir çox alimlər israr etmişlər ki, korrespondensiya kimi klassik həqiqət nəzəriyyəsi emal olunmamış düşüncəyə aparıb çıxara bilməz. Belə ki, həqiqət, yaxud elmi bilik natural (yaxud sosial) dünyanın inikasıdır. Həqiqət linqvistik ifadə (yaxud ritorik interpretasiya) və təsvir edilən dünya arasında bir izomorfizm kimi nəzərdə tutulmur [11, s.34-35; 12]. L.Derida və ardıcıllarının mənə strukturları sistemində sözlərdən bəhs edərək dillə dilxarici gerçəklik arasında heç bir əlaqənin olmamasını iddia etmələri, fikrimizcə, yanlışdır.

J.Fokonyenin də məsələyə münasibəti təqribən həmkarlarının iddialarından o qədər də fərqlənmişdir. Müəllif bütün koqnitivistlər kimi, dillə dünya arasında birbaşa əlaqənin mövcud olması ideyasını təkzib edir və nəticə olaraq, həqiqət kriteriyalarına əsaslanan obyektivist semantika çərçivəsində adekvat təsvirin mümkünlüyünü inkar edir. J.Fokonyeyə görə, dillə dünya arasında əlaqə həmişə insan təfəkkürü ilə əlaqələndirilmişdir, çünki bizim "gerçəklik" adlandırmağa vərmiş etdiyimiz şey, əslində, gerçəklik haqqında danışanın xəyali təsəvvürüdür [3, s.15]. Burada Yu.K.Lekomsevin mülahizəsinə istinad edərək göstərmək olar ki, sözlərin məzmununun analizində real situasiya ilə onun şüurda inikasını fərqləndirməyin zəruriliyi dayanır. Müəllif "situa-siya" terminini psixi məkanda və psixi zamanda yerləşmiş psixi situasiyaya münasibətdə işlətmişdir. O, real situasiyadan danışdıqda "protosituasiya" termininin işlədilməsini məqbul sayır [13, s.446].

A.Dantonun dil, dünya və idrak probleminə fərqli rəkursdan baxışı J.Fokonyenin iddialarını təkzib etmək mənasına gəlmir. A.Danto həqiqətin dil və dünyaya münasibətini aşağıdakı kimi izah edir: "Həqiqət nə dünyanın, nə də cümlələrin xüsusiyyətidir. O, nə dilə, nə də dünyaya

deyil, onlar arasındakı əlaqəyə məxsusdur. Cümləyə uyğun gələn şey real olduğu kimi, dünyaya uyğun gələn cümlə də doğrudur.” [14, s.145]. Deməli, “doğru” və “real” sözləri dünyada bir şey təsvir etmədiyi kimi, cümlələrin də xüsusiyyətlərini səciyyələndirmir. Bu sözlər dünya və dil arasında açılan məkana məxsusdur. Beləliklə, həqiqətin mahiyyəti dünya ilə dil arasındakı münasibətdə ortaya çıxır.

Kommunikasiya prosesində dinləyici dildən dünyaya “hərəkət edərək” dil strukturlarının səviyyəsindən və eynilə dünya modellərindən fərqlənən hansısa bir koqnitiv səviyyədə fikrin qurulmasında iştirak edir. Bu konstruksiyanın məhsulu olan mental məkanlar nə dil mənasının təsviri, nə də gerçəkliyin inikasıdır. Mental məkanlar – yaradılan, dəqiqləşdirilən və kommunikasiya prosesində daimi dəyişikliklərə məruz qalan diskursiv modellərdir. Onlara yüksək elastiklik xasdır. Bu zaman mental məkanların daxili müntəzəmliyi və bir-birinə uyğunluğu yenidən pozula bilər ki, bu da bütövlükdə insan ünsiyyətinin spesifikasına uyğundur. Beləliklə, mental məkanlar koqnitiv cəhətdən nitq qavrayışının adekvat modelini tələb edir [8, s.152-153].

C. Said özünün “Semantika” əsərində mənə, idrak və gerçəkliyin təhlilinə geniş yer vermiş, mənə komponentlərinə, formal semantika, semantika və məntiqi metadil, o cümlədən koqnitiv semantika məsələlərini nəzəri cəhətdən araşdırmış, diqqəti metafora, metonimiya, polisemiya, mental məkanlar, hətta R.Lanqakerin koqnitiv qrammatikasına cəlb etmişdir. Mental məkanları konseptual strukturlar hesab edən müəllif dil daşıyıcılarının bu strukturlardan, istinadlardan və əvəzlərdən necə istifadə etməsinin zəruriliyini qeyd edir. Konseptual strukturlar mənaya xüsusi baxış üzərində qurulmuşdur: linqvistik mənəni öyrənərkən biz kompleks koqnitiv əməliyyatları yerinə yetirdiyimiz zaman qarşıya çıxan müxtəlif maneələrin səbəbini öyrənirik. Problemə bu nöqtəyi-nəzərdən yanaşan C.Said göstərir ki, dilin “içərisində” mənə olmur; dil burada mənə qurmaq üçün daha çox resept rolunu oynayır. Bu resept bir çox koqnitiv fəaliyyətə əsaslanır [15, s.364].

J. Fokonye R.Cekendofun [16] əsərinə istinad edərək danışanın bir sıra qeyri-müəyyən strategiyalar vasitəsilə obyektlərə referans edə biləcəyi yolları axtarır. Məsələn, dostumuzun şəklinə baxaraq deyə bilərik: *Qraham, doğrudan da, cavan görünür*. Burada *Qraham* həqiqətdə cavan olmayan Qrahamın şəklinə istinad edir. J.Fokonye burada səbəb (*trigger*) və məqsəd (*target*) terminlərindən istifadə edir: real Qrahamın adı səbəbdir, məqsəd (təsvir etmək istədiyim şey) isə məqsəddir. Fotoqrafiyalar və onlarda əks olunmuş insanlar

müşahidəçinin oxşarlığı tanıması ilə əlaqədardır. Oxşar strategiyalar geniş yayılmışdır [15, s.366].

J.Fokonye formal-semantik yanaşmalarla müqayisədə *In Len's painting, the girl with blue eyes has green eyes* 'Lenin şəklində göygöz qız yaşıl göz qız kimi təsvir edilmişdir' cümləsinin nümunəsində öz konsepsiyasının üstünlüyünü nümayiş etdirir. Çünki eyni qız eyni zamanda göygöz və yaşıl göz ola bilməz. J.Fokonyenin modelində belə cümləyə iki mental məkan uyğun gəlir: biri real dünyanı (qızın göy gözləri vardır), digəri isə dünyaya rəssamın gözü ilə baxmağı (qızın yaşıl gözləri vardır) əks etdirir. Göstərilən məkanlar "eyniyyət" (*identity*) əlaqəsi ilə birləşmişdir. Əlbəttə, söhbət yalnız referensial eyniyyətdən gedir: insanın bədəni şəkildəki rəng çalarları ilə heç cür eyni ola bilməz. Biz hələ insanın bəzən öz bədii təsvirinə qətiyyənlə oxşamadığını demirik [3, s.12-14].

Məkanlar arasındakı əlaqələrin digər geniş yayılmış növləri sırasına müəllif aşağıdakıları daxil edir [yenə orada, s. xxxviii]: analogi və metaforik proyeksiya; funksiya və mənanın əlaqəsi; pragmatik metonimik funksiyalar.

J.Fokonyenin mülahizəsinə görə, mental məkanlar arasındakı əlaqələrin meydana çıxması şərti hansısa intuitiv aşkar münasibətlərin mövcudluğu ilə səciyyələnir. Onu müvafiq məkanların obyektlərini əlaqələndirən "konnektor" (*connector*) adlandırırlar. Konnektor "identifikasiya prinsipinə" (*identification principle*) müvafiq olaraq başqasının vasitəsilə bu obyektlərdən birinə referensiyanı həyata keçirməyə imkan verir: "Əgər a və b obyektləri öz aralarında F ($b = F(a)$) pragmatik funksiyası ilə bağlıdırsa, onda a , Da obyektinin deskripsiyası b obyektinin identifikasiyası üçün istifadə oluna bilər" [3, s.3].

Gerçək qızı onun şəkildəki təsviri ilə əlaqələndirən münasibət konnektorun nümunəsi kimi göstərilə bilər. Konnektorların digər növü – müəllif və onun əsərləri arasındakı metonimik əlaqədir. Bu əlaqə *Plato is on the top shelf* ('Platon yuxarı rəfdədir') tipli söyləmi gerçəkləşdirməyə imkan verir, Platon adı altında isə onun əsərlərinin məcmusu nəzərdə tutulur. J.Fokonyenin qeyd etdiyi kimi, bütövlükdə konnektorlar sosial-mədəni və psixoloji faktorlarla şərtlənmişdir, ona görə də müxtəlif sosial qruplarda, müxtəlif insanlarda və müxtəlif kontekstlərdə onlar fərqlənə bilər. Pragmatik funksiya, konnektor (onun konkret realizasiyası) və identifikasiya prinsipləri Nunberqin [17] referensiya və polisemiya problemlərinə həsr olunmuş dərin və məzmunlu əsərində öz əksini tapmışdır. J.Fokonye bu anlayışları koqnitiv tədqiqatlar işığında yenidən mənalandıraraq belə bir fərziyyə irəli sürür ki, konnektorlar C.Lakofun

əsərində təsvir olunan idealizə edilmiş koqnitiv modellərin bir hissəsini təşkil edir [10, s.170-171].

J.Fokonyeyə görə, kommunikasiya prosesi koqnitiv səviyyədə daimi layihələşdirmə tələb edir. Artıq mövcud olan məkana yeni mental məkanların və yeni elementlərin əlavə edilməsi, onların daxili quruluşu, elementlər və məkanlar arasında əlaqələrin təmin olunması və s. Hər yeni sözlər əvvəl gələn diskursun və praqmatik kontekstin əsasında qurulmuş konfigurasiyaya əsaslanır və öz növbəsində, o, ona (konfigurasiyaya) əlavə olunması tələb edilən dəyişikliklər haqqında informasiya verir. Müxtəlif dil vasitələri mental layihələşdirməyə aid müxtəlif tipli informasiyaları, o cümlədən aşağıdakıları [3, xxiii] əhatə edir:

- yeni məkanların yaradılması haqqında informasiya. Qeyd edək ki, bu, adətən, “məkan konstruktorları” (*space builders*) ilə ifadə olunur;
- hazırda hansı məkan diqqət mərkəzində yerləşir, fonla necə əlaqədardır və nə qədər əlçatandır. Bu, adətən, qrammatik zaman və feil formaları ilə ifadə olunur;
- məkanlara yeni elementlər (onların analoqları da ola bilər) daxil edən təsvirlər;
- mövcud olan elementləri (ehtimal ki, onların analoqlarını) müəyyənləşdirən təsvirlər, anafirik sözlər və adlar;
- ümumi sxemləri və freymləri yaradan sintaktik informasiya;
- mental məkan elementlərini fon biliklərinə aid freymlərlə və koqnitiv modellərlə əlaqələndirən leksik informasiya; bu informasiya mövcud strukturlaşmış fon sxemlərindən yararlanaraq məkanları daxilən sistemləşdirir. Əvvəlcədən strukturlaşmış belə sxemlər mövcud konstruksiyalar çərçivəsində dəyişə, yaxud konkretləşdirilə bilər.
- bəzi strukturların məkan konfigurasiyası vasitəsilə dərhal yayılmasına imkan verən presüppozisional (əvvəlcədən müəyyən olunmuş) işarələr;
- praqmatik və ritorik informasiya (*even* (‘hətta’), *but* (‘lakin’), *already* (‘artıq’) kimi sözlərlə verilərək mühakimə və arqumentləşdirmə üçün müəyyən oriyentirlər təqdim edir.

J.Fokonye yeni məkan törədən, yaxud əvvəlki diskursun gedişində yaranmış köhnəyə istinadı ehtiva edən ifadələri məkan konstruktorlarına aid edir. Bu, zərflər, ara sözlər (*mümkün qədər, nəzəri cəhətdən, həqiqətən, doğrudan da və s.*) sözlü zərflik konstruksiyaları (*1929-cu ildə, Lenin şəkildə, Conun ağılında, nöqtəyi-nəzərdən, Azərbaycan idmanında və s.*), bağlayıcılar (*əgər..., yaxud...*) mübtəda və xəbərin birləşməsidir (məsələn, *Maks düşünür ki..., Mariya ümid edir ki...*).

Məkanların yaradılmasına aid ümumi qayda belə xülasə olunur:

SB_m məkanının konstrukt tərəfindən yaradılan M məkanı artıq mövcud olan M məkanına daxil olmalıdır – bu məkan mənbə-məkan (*parent space*) adlanır: mənbə və törəmə məkanlarda *səbəb* və *məqsədləri* əlaqələndirə bilən konnektor (əlaqələndirici) olmalıdır.

Məsələn, *Max believes that in the picture, the flowers are yellow* ('Maks inanır ki, şəkildəki güllər sarıdır') cümləsində mənbə-məkan *Maks inanır* ifadəsidir. Onda *şəkildəki* zərflik konstruksiyası ilə daxil edilən başqa məkan yerləşdirilir. Ümumi halda mənbə-məkan haqqında informasiya söyləmədən əvvəl gələn diskursun tərkibindədir [3, s.17].

J. Fokonye *believe* ('inanmaq, zənn etmək, hesab etmək') feilini yeni mental məkanlar yaratmağa qabil feillərə aid edir; buraya o, *paint* ('şəkil çəkmək'), *prevent* ('xəbərdarlıq etmək'), *look for* ('axtarmaq'), *wish* ('arzu etmək') və digər feilləri daxil edir. Ümumilikdə onların sayı çox deyildir. Feillərin əksəriyyəti məkanlar daxilində əlaqələrin qurulmasına xidmət edir. Çox maraqlıdır ki, *be* ('olmaq') feili hər iki funksiyada işlədilər bilər. Məsələn:

1. Məkanlar arasındakı əlaqələr üçün:

In that movie, Cleopatra is Liz Taylor (hərf. 'Bu filmdə Kleopatra Liz Teylordur').

Life is love ('Həyat sevgidir').

Our future is science ('Gələcəyimiz elmdir')

2. Məkandaxili əlaqələr üçün (funksiya və məna arasındakı əlaqə):

Max is my brother ('Maks mənim qardaşımdır').

The winner is John Doe ('Qalib gələn Con Dou oldu') [3, s.143–146; 10, s.173].

Lakin diskursun dinamik inkişaf etdirilməsində feilin rolu yuxarıda deyilənlərlə məhdudlaşmır. J.Dinsmora [18] istinad edən J.Fokonye göstərir ki, feilin qrammatik forması (yəni feilin zaman və şəkil göstəriciləri) mühüm informasiya daşıyır: onlardan hansı məkan diqqət mərkəzində yerləşir, hansı fon rolunu icra edir və söhbətin gedişində necə dəyişir. Bu minvalla feili söz forması – məkan konstruktları, anaforik sözlər və ifadələrin bəzi digər tipləri ilə yanaşı – diskursun hazırkı anını nəzərdən qaçırmayaraq yaradılmış məkanların və onlar arasındakı əlaqələrin məcmusunu izləməkdə həmsöhbətlərə kömək edir. Misal qismində J.Fokonye fransız dilində iki cümləni müqayisə etməyi məsləhət görür. Bu cümlələrdə feilin lazım və xəbər şəkilləri təyin budaq cümləsində müvafiq surətdə arzuolunan və həqiqi məkan haqqında məlumat verir

Marie veut que Gudule mette une robe qui soit jolie (hərf. ‘Mariya istəyir ki, Qüdül gözəl olan bir paltar geyinsin (Qüdülün geyindiği paltar gözəl olardı)’).

Marie veut que Gudule mette une robe qui est jolie (hərf. ‘Mariya istəyir ki, Qüdül gözəl paltar geyinsin’).

Feilin qrammatik forması da – feil zamanlarını baş və budaq cümlələrdə uzlaşması hesabına –müvəqqəti təhkiyə planının qurulmasına xidmət edir [3, s. 33].

J.Fokonye məkana yeni elementlərin daxil edilməsi mexanizmi haqqında məsləyə toxunaraq qeyd edir ki, onların ən sadəsi qeyri-müəyyən artikldir [3, s.19]. Mental məkanların yaradılmasında müəyyən artiklin rolu o qədər də birmənalı deyildir və bu, çoxmənalı cümlələrin aşağıdakı nümunələri ilə aydınlaşdırılır:

The president changes every 7 years (‘Prezident hər 7 ildən bir dəyişir’)

The food here is worse and worse (‘Qida burada, olduqca, pisdir’)

Bu cümlələrdəki ad qruplu *the president* (‘prezident’) və *the food* (‘qida’) gah eyni obyektə, gah da eyni funksiyaya aid olaraq izah edilə bilər (Obyektlər kimi bu funksiyada da onlar mental məkan elementləri olur) [10, s.174].

Anlaşılmazlıqdan qaçmaq üçün J.Fokonye öz əsərlərində dəfələrlə vurğulayırdı ki, mental məkanlar gerçəkliyin, yaxud mümkün dünyalardan hansınısa inikası deyildir. Mental məkanlar bu və ya digər şeylər haqqında danışdığımızın obrazını özündə təcəssüm etdirir, ancaq bu zaman həmin şeylər haqqında hansısa informasiyanı ehtiva etmir. Metaforalarda bu, xüsusi aydınlıqla özünü göstərir: bizim dərk etməyimizdən asılı olmayaraq gündəlik həyatda bizə belə demək (hətta düşünmək) rahatdır: *The sun rises, sets, moves across the sky* – ‘Günəş çıxır, batır, göy üzündə hərəkət edir’ və s. [3, s.152]. Burada atomun bölünməzliyi (ən kiçik atoma qədər, qavrayışın atomizmi, atomistik konsepsiya) haqqında dünyanın müasir elmi mənzərəsində ziddiyyətli, amma gündəlik şüurda saxlanılan təsəvvürü də xatırlamaq yerinə düşər [19, s.175].

Mental məkanların koqnitiv təbiətini C.Lakof xüsusi qeyd edir. O, J.Fokonyenin konsepsiyasının mümkün dünyalar və situativ semantika ilə zahiri oxşarlığının aspektlərini göstərərək qeyd edir ki, bu yanaşmalar öz əsasına görə tamamilə fərqlidir. Mental məkanlar insan beynindən kənarında ontoloji statusa malik olmadığına görə, prinsip etibarilə, birbaşa dillə gerçəkliyi əlaqələndirən obyektivist mənə nəzəriyyələrində

imkansızdır. Amma onlar empirik realizm prinsiplərinə əsaslanan semantik nəzəriyyənin qurulmasında faydalı ola bilər [5, s.282].

Mental məkanlar nəzəriyyəsinin yüksək izahedici potensial bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən qeyd edilmişdir. Məsələn, İ.Svitserə [20] görə o, təkcə referensiya problemlərinə deyil, habelə polisemiyanın təsvirinə tətbiq edilməlidir. Bu zaman koqnitiv linqvistikada metaforik köçürmələrin əsaslı surətdə işlənilib-hazırlanmış mövzusu məhdudlaşdırılmamalıdır. Məqalələr toplusu [21] J.Fokonyenin konsepsiyasının mümkün tətbiqatı haqqında təsəvvürləri genişləndirdi.

Müəllifin özü referensiya və həqiqət məsələləri ilə bağlı mürəkkəb fəlsəfi məsələləri həll etməyi məqsəd kimi qarşısına qoymamışdır. O öz əsas xidmətini onda görür ki, ən müxtəlif dil materiallarının sayəsində (presüpozisiya, irreal şərtli cümlələr, *when* bağlayıcı budaq cümlələr və s.) köhnə problemlərə yenidən baxmaq, keçmiş üsullardan imtina edərək onları yeniləri ilə əvəzləmək ona müyəssər olmuşdur [3, s.152–159].

J.Fokonyenin nəzəriyyəsini yüksək qiymətləndirən C.Dinsmor onun əhəmiyyətini belə qiymətləndirirdi ki, “bu nəzəriyyədə koqnitiv faktorların, biliyin təşkili prinsiplərinin, hər şeydən əvvəl, tez-tez dəqiq olmayaraq təbii dilin “məntiqi” adlandırılan həmin sahənin semantik interpretasiyasının prosedur strategiyalarının rolu təzahür edir” [22, s.358]. O belə davam edirdi: “...demək olar ki, kvantor və modallıq kimi daha aşağı səviyyəli strukturların semantik interpretasiyası üçün bu faktorların mühümlüyünü təsdiq edən əsər yoxdur. Conson-Lerdin mental məntiq doktrinası, dil, mühakimə və şüurun koqnitiv dərki haqqında maraqlı məlumatları ehtiva edən kitabı [23] gözəçarpan istisna təşkil edir. Buna müvafiq olaraq hazırkı problemlər, başlıca olaraq, formal məntiqin semantik ideyaları əsasında dərkətmə prosesinin özünü nəzərə almadan tədqiq olunur, belə ki, dil təmiz formal sistem kimi nəzərdən keçirilir. Conson-Lerdin əsəri kimi J.Fokonyenin əsəri də bu əhəmiyyətdən radikal şəkildə uzaqlaşır. Bu zaman qeyd etmək lazımdır ki, J.Fokonye bu problemlərin daha sadə və inandırıcı izahını verir” [10, s.175].

ABŞ-ın Prinston Universitetinin professor Conson Lerd “Mental models and cognitive change” adlı məqaləsinə belə başlayır: “1970-ci ildə Artur Fray böyük bir sənaye şirkətində mühəndis işləyirdi. Onun həmkarı Spenser Silver yeni bir yapışqan ixtira etdi. Lakin faydasız görünən bu yapışqan o qədər zəif idi ki, bir kağız parçasını digərinə güclə yapışdırırdı. Bir bazar günü Fray kilsədə xor oxuyanların arasında

idi. O, oxunan himnləri kiçik kağız parçalarından ibarət öz ilahi nəğmələr toplusunda qeyd edirdi. Amma kağızların tökülməsindən narahat olan Frayn moizə zamanı ağına belə bir fikir gəlir: S.Silverin yapışqanını kağız parçasının üzərinə qoymaqla mükəmməl bir kitab nişanı düzəltmək. Həm də bu, yerində yapışdırılar və səhifəni korlamadan soyula bilərdi. Bu minvalla *Post-it* (yapışqanlı qeyd kağızı) meydana gəldi. Şeylər bir anda cənab Fraya eyni tərzdə göründü, amma bir göz qırpımında onun ağı tamamilə dəyişdi. Belə koqnitiv dəyişmələr *Koqnitiv Psixologiya* jurnalının xüsusi buraxılışının mövzusu oldu. Buraxılışın redaktorları mövzunu fərdi məqalə kimi verməyimi məndən xahiş etdilər” [24, s.131].

Müəllif koqnitiv dəyişməni anlamağın yolunun təfəkkürün bəzi aspektlərinin dərkindən keçdiyini söyləyir. Bəs ağıl belə ardıcılıqları necə törədir? Bu problem haqqında düşünməyin faydalı üsulu kompüter proqramına müraciət etmək sayılır. Bütün hallarda insan ağı proqramların ehtiva etdiyi məlumatlara malikdir. Mental məlumatlar müvəqqəti təfəkkür qavrayışından, həmçinin uzunmüddətli bilik və inanclardan ibarət ola bilər. “Bu məlumatlar daha çox inrospektivdir. Lakin aqlımızın bu məlumatlardan faydalanan “proqramları” vardır. Bu proqramlar şüur üçün əlçatmazdır. Lakin onların köhnə düşüncələrdən yenisini yaratmaq üçün mövcud olması şərtidir. Eyni zamanda, məlumatlardan xəbərdar olmağımıza baxmayaraq, şüurumuzun onları necə təqdim etməsini heç də həmişə bilmirik. Proses və təsəvvür məsələləri psixoloji səciyyə daşıyır: koqnitiv psixologiyanın hədəfi onların əlçatmazlığından çıxış edərək həmin proses və təsəvvürlərin xüsusi xarakterini aşkarlamaqdan ibarətdir” [yenə orada].

Mental modellər nəzəriyyəsinin mənşəyini haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Görkəmli amerikalı məntiqçisi Çarlz Sanders Pirsın mühakiməsinin sxematik təsvirlərində belə bir nəzəriyyənin işartıları vardır. O yazırdı ki, “...bunlar gözümüz önündə hərəkətin canlı təsvirlərini təqdim edir” [25, 4-cü cild, &8]. Faktiki olaraq, XIX əsrin bəzi fizikləri, o cümlədən Kelvin, Bolsman və Maksvel mental modellər ideyası haqqında qabaqcadan fikir söyləmişlər. C.Lerd XX əsrin tanınmış psixoloq və fizioloq Kennet Kreykə (26, 5-ci fəsil) istinadən yazırdı: “Əgər orqanizm öz başında xarici gerçəkliyin və öz mümkün hərəkətlərinin “kiçik modelini” daşıyarsa, o, müxtəlif alternativləri, həmçinin onlardan ən yaxşısını sınaqdan keçirə, gələcək situasiyalar haqqında qabaqcadan xəbər verə, hazırkı dövrlə gələcəyə münasibətdə keçmiş hadisələrin təqdim etdiyi biliklərdən yararlı və üzləşdiyi

fövqəladə vəziyyətlərə hər cür üsulla tam, təhlükəsiz və müvafiq surətdə reaksiya verə bilər” [24, s.132]. Qəribə olsa da, K.Kreyk mühakimə yürütmənin mental modellərdən daha çox verbal qaydalardan asılı olduğuna inanırdı.

Müasir mental modellər nəzəriyyəsi 1970-ci illərə gedib çıxır. Müəyyən inkişaf yolu keçmiş həmin nəzəriyyə üç fundamental prinsipə söykənir. Birincisi, hər bir mental model ehtimalların ümumi müxtəlif məcmusunu təqdim edir. Ona görə də “It’s raining or else it’s snowing” kimi müddəni nəzərə alaraq bu iki ehtimaldan hər birini təqdim etmək üçün iki mental modelə malik olmağın zəruriliyini bilmək lazımdır. Qeyd etmək lazımdır ki, hər ikisi doğru olmaya da bilər. İkincisi, mental modellər ikonikdir, (işarələrlə bağlıdır), yəni onların strukturu mümkün qədər onların təqdim etdiyi şeyin strukturuna uyğun gəlir. Deməli, “All the artists are bakers” kimi müddə fərqlərin iki dəsti arasındakı münasibəti ifadə edir. Üçüncüsü, təsvirlər üzərində qurulmuş mental modellər nəyin doğru və nəyin yalan olduğunu üzə çıxarır. Həqiqətin bu prinsipi modellərin fəaliyyətdə olan yaddaşına yerləşdirilən yükü azaldır, lakin bu, mühakimədə qabaqcadan məlum olan səhvlərə aparıb çıxarır.

İnsan düşünən zaman təsisləri nəzərə alaraq, doğru, yaxud, ən azından, ehtimal olunan, yeni, qənaətcil, həm də məlumat ehtiva edən nəticələrə gəlməyə çalışır. Nəticə etibarilə, təsislər arasında mövcud olmayan xüsusiyyətlərin aşkara çıxarılması başlıca hədəflərdən birinə çevrilir [24, s.132; 27]. Ehtimalın nəticəsinin gerçək olduğu hər bir halda nəticə gerçəkdir. Bu zaman onun ilkin şərtləri düzgün olmalıdır: mötəbərlik həqiqətin qoruyucusudur [28, s.1]. Model nəzəriyyəsinə müvafiq olaraq, biz zərurilik, ehtimal, yaxud mümkünlük haqqında nəticə çıxarıyıq. Təsislərin bəzi modellərindən asılı olaraq nəticənin reallaşdırılması maraqlıdır [29; 30]. Gündəlik həyatda aqlımızı məşğul edən əsas şey dünyanın kinematik (kinematika- mexanikanın hərəkəti törədən səbəbləri nəzərə almadan, yalnız hərəkətin özündən bəhs edən şəbəkəsi) modelləşdirilməsidir və məhz bu modelləşdirmələr əsasında müəyyən nəticələrə gəlinir, yaxud qərarlar çıxarılır. Qeyd edək ki, simulator (modelləşdirən konstruksiya) iki komponentdən ibarətdir: kinematik simulyator və sensor simulyator. Kinematik simulyator informasiyanı kinematik modelə təsir edən dünyadan alır. Bu informasiya məqsəddən asılı olaraq dəyişir. [31; 32, s.18-24]. Modelləşdirmədən müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirmək məqsədilə qeyri-formal alqoritmləri yaratmaq üçün istifadə edilir.

Mental modellərin müasir nəzəriyyəsi intuisiyalarla düşüncəni bir-birindən fərqləndirmişdir. Daniyel Raysberq bunu dual-proses akkauntu adlandırır [33, s.656]. D.Kahnemana [34] görə koqnitiv nəzəriyyələrin ən məşhuru olan model nəzəriyyəsi intuisiya ilə düşüncəni bir-birindən fərqləndirir. Hər iki müəllifin fikri Conson Lerd və P.Vasonun fikirləri ilə üst-üstə düşür. [35, s.5].

Sonralar bu ideya Conatan Evans [36, s.255-278], onun həmkarları və “dual proses” nəzəriyyələrinin digər tələbələri tərəfindən müstəqil surətdə inkişaf etdirilmişdir. Model nəzəriyyəsinə görə, intuisiyalar funksional yaddaşa çata bilməyən sistemdə evristikaya (nəzəri tədqiqatın məntiqi və metodik üsulları sistemi) əsaslanır və ona görə də rekursiv prosesləri yerinə yetirə bilmir [37]. Buna görə də sistem eyni zamanda yalnız bir modelle işləyə bilər. Müəyyən qərarların qəbul olunmasında intuisiyaya həmçinin baza tezliyi kimi bəzi kənarçıxmalar da təsir edir. Əslində intuisiyaya mühüm yanaşmalar onu evristik prosesə yaxınlaşdırır. Bu qəbildən olan evristikalar mental enerjini əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır və şəxsə dəqiq qərar qəbul etməyə imkan verir. İntuisiya analitik evristikaya əsaslanır [38, s.96]. Burada nadir hadisələrin başvermə imkanları haqqında intuisiyalar mümkün hesablamalara tabe olmur və gündəlik həyatda məna kəsb etməyən neqativ ehtimallara yol açır. Əksinə, düşüncələr funksional yaddaşa yol tapır və ona görə də rekursiv prosesləri yerinə yetirməyi bacarır, məsələn: alternative modellərin axtarışı və intuitiv imkanlar üçün sayların təyinatı və s. Bir sözlə, intuisiyalar və düşüncələr arasındakı fərq hesablama gücü ilə ölçülür: intuisiyalar rekursiv olmadıqları halda, düşüncələr rekursiv ola bilər [39].

O.İrisxanova qeyd edir ki, mental məkan diskursiv fəaliyyətin gedişində real zaman rejimində qurulan və danışanın operativ yaddaşında saxlanılan daima dəyişən koqnitiv konstruktları təqdim edir. Mental məkan nəzəriyyəsində diskursda mənanın qurulması mental məkan konfigurasiyalarının yaradılması kimi nəzərdən keçirilir. Məsələn, ola bilsin ki, *Romeo Cülyettaya vurulmuşdur* söyləmi iki mental məkanın olmasına rəvac verir: “Romeo” və “Cülyetta”nın iştirakı ilə təməl mental məkan və Romeonun Cülyettaya vurulduğu hipotetik mental məkan.

Mental məkanlar arasında diskursun yaradılması, yaxud interpretasiyası üçün çoxsaylı əlaqələr – müvəqqəti, məkani, hipotetik, identifikasiya, kontrfaktual, səbəb-nəticə və s. – qurulur. Mental məkanları elastik konfigurasiyalarda birləşdirən hazırkı əlaqələr onlara istənilən anda zəruri dəyişikliklər əmələ gətirmək imkanını verərək bütün mental

məkanlara (*the Access Principle*) sərbəst daxil olmanı təmin edir. Mental məkanlar ənənəvi koqnitiv modellərlə (freymlərlə, ssenarilərlə) bir çox cəhətdən oxşardır: həm onlar, həm də bunlar real, yaxud uydurulmuş dünyanın müxtəlif sahələri ilə əlaqədardır. Mental məkanlar diskursda obyektlərin konkret rolları (*roles*) və xüsusiyyətləri (*values*) ilə tamamlanan freymlər (məsələn, [məhəbbət]) vasitəsilə strukturlaşır. Məsələn, *The president of the United States has blue eyes* cümləsində “president of the US” “blue eyes” xüsusiyyəti ilə konkretləşir. Digər koqnitiv strukturlar kimi, mental məkanların da fon biliklərinə əsaslanmasına baxmayaraq, onlar şüurumuza hazır strukturlar şəklində qoyulmamışdır, əksinə, diskursun yaranması prosesində onlar yenidən meydana gəlir.

Dil mental məkanların yaradılmasının müxtəlif vasitələri ilə (*space-triggers*) mövcud olur: yer və zaman zərfliyi, feilin qrammatik formaları, giriş sözləri, şərt ədatları, sual konstruksiyaları və s. Onlar mental məkanlar konfigurasiyasında istiqamət götürməyə, digər məkanlara təşəbbüs edən baza məkanını müəyyənləşdirməyə, hazırkı vaxtda qurulan, yaxud yenidən qurulan fokus mikanını aşkarlamağa kömək edir. Mental məkanlar arasında, eyni zamanda, bir neçə istiqamət üzrə əlaqələr qurula bilər. Bu, bir tərəfdən, diskursda referensiyanın varisliyini təmin edir, digər tərəfdən, informasiyanı əlverişli surətdə elə parçalamağa imkan verir ki, eyni element müxtəlif koqnitiv domenlərlə assosiasiya olunur. Mental məkanların birləşməsi nəticəsində “hibrid”, yaxud inteqrasiya olunmuş məkanlar (blendlər) meydana gəlir. Onlar bəzi başlanğıc məkanlardan rol və xüsusiyyətləri əxz edərək xüsusi struktur və yeni xüsusiyyətlər qazanır [40].

Məlumdur ki, koqnitiv linqvistika dilin əmələ gəlməsini və dillə bağlı əsas mental əməliyyatların qarşılıqlı əlaqəsini öyrənir.

Blend konsept xəritələri, freym və təsviri-sxematik struktur kimi əsas mental əməliyyatlarla qarşılıqlı əlaqədə olan təməl mental əməliyyatdır. O, dil və kommunikasiyada nüfuzədirici rola malikdir Mark Törnerə görə, blend nəzəriyyəsi aşağıdakı terminlərdən istifadə edir [41, s.1-16]:

Mental freym. Freym cəmiyyət üçün stereotip olan kiçik bir ideyalar paketidir. Bu termin, Ç.Filmorun adı ilə bağlıdır və onun bu barədə geniş tədqiqatları mövcuddur [42, s.11-137]. Sözlərlə ifadə olunmuş freym hissələri çox vaxt aktivləşdirilir. Hər hansı bir *birja makleri* təsəvvürünüzə gətirin. Alqı-satqı, alqı-satqı təhlükəsizliyi, xüsusən, səhmlər və istiqraz vərəqələri üçün biz mental freymə malikik. Burada alıcının, satıcının, satılan şeyin və sövdələşməni tənzimləyən

vasitəçinin rolu vardır. Əgər bir nəfər *Mən zəng edib öz maklerimi çağırmağımı* deyirsə, hər kəs doğru *mental* çərçivəni aktivləşdirə bilər.

Mental məkan. Bu termini Jil Fokonyenin (Gille Fauconnier 1985) adı ilə bağlayırlar. “Mental məkan” dedikdə, bir şəxsin eyni zamanda aktivləşdirdiyi mental elementlərlə əlaqədar kiçik bir massiv nəzərdə tutulur. *Luke is a stockbroker* (Luk birja makleridir) cümləsi biri “Luk”, digəri *birja makleri* və onlar arasındakı əlaqə olmaqla mental məkanı aktivləşdirir. Onlar arasındakı əlaqə aydındır: Luk birja makleridir, yəni burada biz rol-məna münasibətlərini aşkarlayırıq. *Birja makleri* rol, *Luk* isə onun mənasıdır. Bunun ardınca *He is my brother-in-law* (O, mənim qaynımdır) cümləsini götürsək, onda biz təkcə *Luke is a stockbroker* üçün mental məkanı yox, həmçinin *Mən-i (I)*, yəni danışanı ehtiva edən digər mental məkanı da aktivləşdiririk. Bu mental məkanlarla onların içərisində olan elementlər arasındakı əlaqələr mürəkkəbdir. İki mental məkanın hər biri üçün yaxınlıq freymini və onun iki şəxsi birləşdirən qayın-qohum əlaqəsini müəyyənləşdirmək lazımdır. Lukun mental məkanında onun özü digər mental məkandakı danışan element üçün bir qayıdır (*brother-in-law*). Danışanın mental məkan dinamikasında indi bir qayın vardır. Ona görə də danışanın mental məkanında həmin qayın rolunu Lukun mental məkanında Luk mənası ilə birləşdirən əlaqə vardır. Belə mental məkanlar şəbəkəsini mental şəbəkə adlandırmaq olar.

Mental şəbəkə (*Mental web*). Mental şəbəkə, bir mövzu haqqında düşünülmüş zaman, aktiv və bir-biri ilə əlaqədar olan mental məkanlar sistemidir. Məsələn, *My brother-in-law, the stockbroker, and his family will travel from San Francisco to Cleveland for Thanksgiving, and we need to learn the time of their arrival so that I can drive down to pick them up* cümləsi bizi bir çox mental məkanlara təhrik edə bilər. Məsələn, maşını bayram günlərinin basabas yolları ilə sürdüyüm mental məkan, yaxud Klivlend Hopkinz Beynəlxalq Hava Limanının giriş platformasındakı müvafiq qapıda durduğum mental məkan və s. Bir qayda olaraq, bütün bu məkanları ağılda eyni zamanda eyni dərəcədə aktiv saxlamaq mümkün deyildir. Biz mental şəbəkədə fikrimizi bir və ya digər mental məkan üzərində cəmləşdiririk. Yeni aktivləşdirilmiş mental məkanlar gizli qalır və onları aktivləşdirmək asandır [41, s.1]

Həyati əlaqələr. Mental şəbəkənin bir çox konseptual əlaqələri vardır. Çox rast gəlinən və vacib mental əlaqələr J.Fokonye və M.Törner tərəfindən “həyati əlaqələr” şəklində xarakterizə olunmuşdur: *zaman, məkan, eynilik, dəyişmə, səbəb-nəticə, hissə-bütöv, analogiya, disanalogiya, təsviretmə, xüsusiyyət, bənzərlik, kateqoriya,*

məqsədyönlülük və unikalıq. Məsələn, M.Törner bunu yuxarıda verilmiş misal əsasında belə izah edir: "...mental şəbəkədə mənim hava limanından qaynımı və onun ailəsini götürməyim *Mən-ə (I)* uyğun gələn həmin mental məkanların bəzisinin elementi olacaq və həmin mental məkanların hamısındakı bütün elementlər *eynilik* əlaqələri ilə birləşəcəkdir. Hava limanındakı pikap *zamanı* Şükran bayramı ilə əlaqələndirir. Belə ki, pikap müvafiq surətdə hamımızın bayram etdiyi mental məkana münasibətdə *zamanı* qabaqlayır. Bununla belə, pikap danışıq anında danışanın mental məkanına *zaman* konnektoru vasitəsilə bağlanır. Buradan da pikap, danışıq anına nisbətən daha sonraya aiddir. Hava limanındakı pikapın mental məkanı bayramı qeyd etdiyimiz evə *məkan* konnektoru vasitəsilə bağlanır. Beləliklə, anlayırıq ki, hava limanı evdən məkani uzaqlıqda yerləşmişdir. B.Densaycer və İ.Svitser başqa nümunələr əsasında həyati əlaqələri interpretasiya etməyə çalışmışlar [41, s.1-2; 43, s. 84-87] .

Blend. Viki Li özünün *Beyond Behaviorism* adlı əsərində struktur və mahiyyətdən [44, s.119-135] bəhs etdiyi bölümdə Van Meysenə istinadən yazır ki, başlanğıc nöqtə o deməkdir ki, heç bir şey əvvəlcə müşahidə olunmadan qabaq konseptuallaşmır və heç bir şey konseptuallaşmadan əvvəl müşahidə olunmur. Beləliklə, elm müşahidə və abstraksiyanın möhkəm inteqrasiyasından başlanır, çünki başlanğıc nöqtənin konkret, yaxud mücərrəd olmasını müəyyənləşdirməyə çalışaraq heç nə əldə etmirik. Deməli, metanəzəriyyə mənasında nəzəriyyə lap başlanğıcdan, hətta iki və daha çox qaydanın konseptual inteqrasiyası kimi nəzəriyyələrin mövcud olmadığı halda, mövcuddur [44, s.124].

Blend mental məkanların mental şəbəkədəki qarışığından meydana gələn mental məkandır. Blend koqnitiv cəhətdən müasir insan aqlının əsasıdır. Buna baxmayaraq, o, nə abstraksiya, nə analogiya, nə də ümumi mənada adlandırılmış və tərif edilmişdir. Blend yeni mental məkandır. O, mental şəbəkə daxilində fərqli mental məkanlardan bəzi elementləri əhatə edir, həmin məkanlardan əxz olunmuş yeni xüsusi mənanı inkişaf etdirir. Yeni məna blenddə təzahür edir. Məsələn, fərz edək ki, mən deyirəm: *My brother-in-law, the stockbroker, lives in San Francisco. The stock market opens on the East Coast at 9:30am, but at that moment, it is 6:30am on the West Coast. So my brother-in-law must awaken every day at about 5 in the morning if he is going to be awake enough to start serious and risky work at 6:30am. If I were my brother-in-law, I would be miserable.* Bu parça mental məkan qurmağı və bir çox mental məkanı

və kiçik ideyaları birləşdirməyi tələb edir. Əqli surətdə qurulması tələb olunan məkanlardan biri danışan haqqında, qayın (*brother-in-law*) barəsində düşündüyümüz bəzi şeylərə nüfuz edən bir insanın olduğu mental məkandır. Blenddəki bu şəxs yeni ideyalara malikdir. Blendin daxilində danışanın şəxsi eyniliyinə (identifikasiyasına) malik, lakin danışanın işinə aid olmayan bir element vardır. O, danışanın emosiyaları, qayının kompetensiyası və əməyi ilə səciyyələnir. Bu element heç də mental şəbəkədə hər hansı başqa məkandan əldə olunmamışdır. O, blend üçün unikaldir. Burada yalnız blenddə təzahür edən yeni bir ideya vardır. *I-am-my-brother-in-law* yeni bir ideyadır və çox mürəkkəbdir.

Blend mental şəbəkədə digər məkanlardan əldə edilməyən bir çox elementlərə və xüsusiyyətlərə malikdir. Qayını olan (San-Fransiskoda yaşayan, saat 5:00-da yuxudan qalxan və s.) mental məkanlarda o, uğursuz deyildir. Mənə sahib olan mental məkanda mən uğursuz deyiləm. Amma blenddə uğursuz bir insan vardır. Bu insan blenddə meydana çıxır Qarışıq məkanı ehtiva edən mental şəbəkə daha çox “konseptual inteqrasiya şəbəkəsi”, yaxud “blend şəbəkəsi” adlanır [41, s.2].

Proyeksiya. Mental məkanlardan blendə daxil olan element və əlaqələr proyeksiya (*projections*) adlanır. Blendə doğru bu proyeksiyalar həmişə hissəvi, ya da seçici olur. Məsələn, *If I were my brother-in-law, I would be miserable* cümləsi üçün biz danışan haqqında bildiklərimizin yalnız kiçik bir hissəsini blenddə əks etdiririk. Biz danışanın hazırkı məşğuliyyətini müzakirə etmirik, çünki həmin vaxt o, birja makleri olmaya bilərdi. O cümlədən danışanın hazırda Klivlenddə yaşamasını da əks etdirə bilmərik. Biz mental məkandan birja maklerinin vasitəsilə birja maklerinin rolunu əks etdiririk. Hətta onun San Fransiskoda yaşaması və hər gün saat 5-də yuxudan durması mümkündür (*living in San Francisco and accordingly rising every weekday at 5am*). Əlbəttə, buraya qayının fiziki görünüşü, yaxud onun ailə münasibətləri və s. daxil deyildir (Əks təqdirdə, blenddə mən özümün xüsusi qayınım olmalıydım ki, bu da tabudur) [41, s.2; 45, s.6-10].

Blenddə və mental şəbəkədə emergent struktur. Emergent struktur anlayışı son onilliklər ərzində müxtəlif elm sahələrində mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Əsas fikir, bəzi təməl konstruksiyaya görə yaradılmış tutarlı bir struktur kimi təzahür edən şeyin, əslində, lokal prinsiplərə müvafiq olaraq işləyən və nəticə qismində yaxşı planlaşdırılmış bir struktur yaradan sadə mexanizmlərin çoxsaylı tətbiqinin və ya qarşılıqlı təsirinin nəticəsi ola bilər.

Coan Baybi və Paul Hopper Mak Vinniyə (Mac Whinney) istinadən emergentist nəzəriyyələrin fizika və biologiya elmlərinin təkmilləşdirilməsindəki xüsusi rolunu qeyd edirlər. Mak Vinni emergensin dil tədqiqinə tətbiq olunma yollarını nəzərdən keçirir. Onun təlimi dilin öyrənilməsində neyrological modellərin üzərində dayanır. Burada dil vahidləri arasındakı çaxsaylı assosiasiyalardan, fiziki və sosial sahələrdən bəhs olunur [46, s.10].

M.Törner yuxarıda gətirdiyi misal əsasında göstərir ki, blenddə birja makleri və uğursuz bir şəxs vardır. Heç bir başqa məkanda kiminsə uğursuz hesab olunması doğru deyildir. Uğursuzluq blenddə ortaya çıxır. Blendin hüdudları xaricində mental şəbəkədə yeni struktur təzahür edir. “Mental blendi yaratdıqdan sonra biz anlayırıq ki, danışan reallıqda erkən yuxudan qalxmağı xoşlamır. Bu, danışan üçün bizim qurduğumuz yeni strukturdur. Danışanın ilk mental məkanında danışanla birja maklərinin ilk məkanındakı birja makleri arasında, yəni dispozisiya ilə əlaqədar olaraq onlar arasında bu kontekstdə disanaloji əlaqə və emergent struktur mövcuddur” [41, s.3].

Bəşəri miqyas. (Bəşəri miqyas insan bədənini, onun mühərrik, həssas, yaxud əqli bacarıqlarını və sosial institutları səciyyələndirən fiziki keyfiyyət və informasiya kəmiyyətlərinin məcmusudur). Bəzi fikir bağları insan təfəkkürü tərəfindən idarə oluna bilir. Onlar *bəşəri miqyas* adlanır. Digər fikir bağları da vardır ki, onlar insan təfəkkürünə tabe olmur. “Çünki onları qavraya bilmirik, yaxud onlar bizim mental limitimizin fəvqündə yerləşir. Siyasi karikaturalar kostyum geyimində Amerika Birləşmiş Ştatları Prezidentinin ac bir uşaqdan düyü kasasını aldığı multiplikasiya filmində olduğu kimi böyük mental şəbəkələrin insan miqyaslı təzyiqlərini təmin etməkdə ixtisaslaşmışdır. Biz bu bəşəri təzyiqdən situasiyanı anlamaq üçün istifadə edirik. Çünki bu situasiyada ABŞ Prezidentinin qanunvericilik üzərində veto qoymaq hüququ ucqar ərazilərdə qida təchizatına zərər vura bilərdi. Haqqında düşündüyümüz mental şəbəkələrin əksəriyyəti, məlum şəbəkədə müxtəlif mental məkanlar üzərində bəşəri miqyas blendini qura bilməyimiz istisna olmaqla, bizim üçün olduqca çətin ola bilərdi. Sonra blend bizə haqqında düşünə biləcəyimiz rahat, faydalı bir şey verir. Bu, hazırda yerləşdiyimiz intellektual şəbəkəyə çatmaqda, onu təşkil etməkdə, kökləməkdə və idarə etməkdə bizə yardımçı olur. Məsələn, həyat və ehtimallar haqqında geniş intellektual şəbəkədə əslində mənim içərisində birja makleri olduğum bir blendim ola bilər: qarışdırma, hərəkət etmə və səfil olma yolu ilə

meydana çıxan bir simulyasiya. Bu halda blend bəşəri miqyasda intellektual modelləşdirməni təqdim edir” [41, s.3].

Kompressiya və ekspansiya. M.Törner blendi mental məkanların kiçik abstraksiyası hesab etmir. Yəni, blend “kəsib-yapışdırma” əməliyyatının bir hissəsi də ola bilməz, çünki o, emergent ideyaları ehtiva edir. Blend sıxılmış bir təzyiqdır (kompressiyadır) və onun xidmət etdiyi tam intellektual şəbəkəyə nisbətən daha az informasiyaya malik olur. Daha geniş mental şəbəkələr haqqında düşünmək üçün “sıxılmış, kompakt, elastiki blendlərdən istifadə edirik. Düşünməmiş lazımlı şeyləri əlaqələndirmək üçün biz kiçik, sıxılmış blendləri *açır*, yaxud *genişləndiririk*. Məsələn, faydalı, sıxılmış blend uğursuz birja makleri ilə birgə, şərq zaman qurşağı (GMT-5) istisna olmaqla, zaman qurşağında danışana köməklik məqsədilə istənilən iş haqqında fikir yürütmək üçün istifadə oluna bilər.

J.Fokonye və M.Törner (2002) diqqəti blendə aid klassik bir misala cəlb edərək öz fikirlərinin qısa təsvirini verirlər - mental məkan, mental şəbəkə, məkanlar arasındakı konnektorlar, emergent struktur, proyeksiya, kompressiya, ekspansiya, antropoloji miqyas, blend:

Buddist rahib səhər açılmamış bir dağın ətəyinə gəlir. Hava işıqlananda o, dağa çıxmağa başlayır və gün batanda zirvəyə çatır. Rahib bütün gecəni dağın zirvəsində ibadətlə keçirir və dan yeri ağaranda o, qürub vaxtı gəlib çatdığı dağın ətəyinə doğru geri dönməyə başlayır. Səfər zamanı onun getməyə başlaması, dayanması, yaxud sürəti haqqında düşünməyin. Tapmaca: Səfər zamanı onun getməyə başlaması, dayanması, yaxud sürəti haqqında düşünməyin. Tapmaca: günün eyni saatında iki ayrı-ayrı səyahətdə rahibin getdiyi yolun üzərində hər hansı bir yer vardırmi? Tapmacanın çözülməsinin bir yolu rahibin qalxmasını onun enməsi ilə inteqrasiya etməkdir (to blend). Belə ki, blenddə (blend yanaşmasında) dan yeri ağararkən biri dağın ətəyində və digəri dağın zirvəsində olmaqla iki rahib vardır. Onlar öz yollarına davam edir və qürub vaxtı hər biri yolun qarşı tərəfinə gəlib çıxırlar. Rahiblər haradaca görüşməlidirlər və beləliklə, onların görüşdükleri yer günün eyni saatında iki ayrı-ayrı səfərdə getdikləri yolun üstündəki kiçik bir sahədir. Deməli, bu, inteqrasiya (blending) yolu ilə qurulan bir simulyasiyadır (virtual reallıqdır). Tapmacanın cavabını tapmaq üçün əlaqədar ideyalar məcmusu mental şəbəkədir. Mental şəbəkə minimum üç mental məkanı əhatə edir. Orada mental məkanlar arasında konnektorlar vardır. Bunlar qalxmaq üçün mental məkandakı yol ilə enmək üçün mental məkandakı yol arasında identik konnektorlar kimidir. Sözügedən iki mental

məkandan əxz edilmiş bəzi informasiyalar inteqrasiya olunmuş mental məkanda əksini tapır. Məsələn, biz qalxma, yaxud enmə tarixini, həmin günlərdə hava durumunu, yaxud rahibin ətrafında baş verənlərin fərqiində olduğunu və yolda özünü özünə yaxınlaşdırmasını görməsindən şok olacağına inanmırıq. Bir şəxsin eyni zamanda iki yerdə (ətək və zirvə) ola bilməməsi faktını əks etdirmirik. Blend öz mental şəbəkəsinə məxsus hissələrin kompressiyasıdır. O, yolda bir-birinə yaxınlaşan iki şəxs haqqında kiçik bir səhnə olduğu üçün antropoloji miqyasdadır. Bu, insan yerişinin sadə və hamıya tanış bir səhnəsidir. Lakin bu sıxılmış blend də emergent struktura malikdir. O iki rahibi və bir görüşü ehtiva edir. Biz mental şəbəkə haqqında düşünmək və işləmək üçün sıxılmış blenddən istifadə edə bilərik. Biz blendi genişləndirə, yaxud açma bilər, onu daha böyük mental şəbəkədəki elementlərə qoşma bilərik. Blendddə bəzi emergent (yeni ortaya çıxan) strukturun, yəni görüşün olması bizi mental şəbəkənin özündə yeni bir struktur yaratmağa vadar edir: indi, məsələn, qalxmaya aid mental məkanda yol üzərindəki nöqtə ilə enməyə aid mental məkanda yol üzərindəki nöqtə arasında bir eynilik əlaqəsi vardır. Belə ki, rahibin iki ayrı gündə, günün eyni saatında etdiyi səfərdə tutduğu pozisiya həmin nöqtədə yerləşir.

Blend nəzəriyyəsi haqqında müxtəlif iddialar irəli sürülmüş, bəzi problemlərin həllinə çalışılmışdır. Onlardan bir-neçəsini nəzərdən keçirək:

1) Blend epifenomenal, artıq adlara malik digər bir çox prosesə (yanlış düşüncə, metonimiya, kateqoriyalaşma, metafora, təfəkkürün digər "ritorik" formaları və s.) dair xətti struktur növü deyildirmi? Nəyə görə onlar bütöv şəkildə nəzərdən keçirilməlidir? Cavab: Elmi ümumiləşdirmə müxtəlif nəticələri əhatə edən əsas və sistemli modellərin yerləşməsindən ibarətdir. "Metonimiya" və "antifakt" kimi sözlər yalnız yarlıqdır, onlar siloslaşmış kateqoriyalar, xüsusilə də avtonom mental proseslər deyildir. Bütün fəaliyyət növlərində, intellektual prosesin ümumiliyinin olduğu yerdə onu modelləşdirmək tələb olunur; fərqli proseslərlə qarşılaşdıqda onları modelləşdirmək zərurəti yaranır. Bu, elmdə sadə bir üsuldur. Ağacdən düşən alma ilə Ayın Yer ətrafında fırlanması arasında mühüm fərqi olmasına baxmayaraq, orada ümumi bir model – müxtəlif hadisələri idarə edən qravitasaya cazibəsi mövcuddur. Blend nəzəriyyəsi ehtimal edir ki, blend sistemləşdirmənin kifayət qədər yüksək səviyyəsində fəaliyyət göstərsə də, epifenomenal deyildir; çünki orada prosesin fundamental modelləri və müxtəlif nəticələri əhatə edən mürəkkəb kompressiya metodları vardır. Blend mürəkkəb qrammatik və konseptual əməliyyatlarla qarşılıqlı əlaqədə olsa da, onları əvəz etmir. O, insanın

kreativ fəaliyyətində olduqca mühüm rol oynayır, lakin fəaliyyət məkanında onun metodlarının və kompetensiyasının analizi fəaliyyət növünün müxtəlifliyini, yaxud həmin hərəkətlər arasındakı fərqliliyi məhdudlaşdırmır. Blend tədqiqatları bu qəbildən olan müxtəlifliklərin meydana çıxdığı üsullar haqqında bir çox ümumiləşdirmələri aşkar edir [41, s.4].

Məlum olduğu kimi, blend hadisələr arasında müəyyən əlaqələrin qurulmasında mühüm rol oynayır. O, karteziyan təlimindən fərqli olaraq deskriptiv səviyyələr kimi başa düşülən maddi gerçəkliklə idrak arasında əlaqə yaradır. Məkanın bu şəkildə düşünülmüş mental inteqrasiyası idrakın təməlini təşkil edir. Bu, nə idiosinkratik, nə də solipsistik fenomendir. Təbiət hər kəsi onu etməyə məcbur edir. Biologiya bizim blenddə yaşamağımızı təmin edir. Təbiət metafora daxilində qalmaq üçün beyin və mədəniyyətin xəyali boşluqlarından daha böyük xəyali boşluqdur. L.Brand qeyd edir ki, kakofonik materiya aspektini və koalision ruhi cəhəti ehtiva edən təbiət ikili xassəyə malikdir [47, s.386].

2) Hər kəs uzun müddətdir ki, blend haqqında – yeni şeylər əldə etmək üçün köhnə şeylərin mental kombinasiyası barəsində biliklərə malikdir. Elə isə, yenilik nədən ibarətdir? Əgər biz blendin gücü və onun öyrənilməsinin zəruriliyi ilə razılaşırsaq, onda bayrağı sanca bilər və məsələnin kiçik detallarına qayıda bilərik. M.Törner yazır ki, J. Fokonye ilə birlikdə blendin xüsusi nəticələrini müzakirə edərkən onlar problemi kifayət qədər ağılla araşdıran və bəzən mürəkkəb fikirlərin ümumi intellektual potensialını şərh edən Aristotel də daxil olmaqla klassik mütəfəkkirlərin əsərləri ilə yaxından tanış olmuşlar. Məlum olmuşdur ki, bu dəyərli sələflər rəşional olaraq hər bir müasir bəşər varlığı vasitəsilə davamlı surətdə gündəlik intellektdə yerləşdirilən təməl bir mental əməliyyatdan daha artıq yüksək kreativliyin nadir anlarında istifadə olunan ekzotik, ekstraordinar, vacib koqnitiv hadisə kimi blendi seçmişlər. Bundan başqa, müasir blend nəzəriyyəsinə görə, orada nəticələri tamamilə bir-birindən fərqli olan əqli işin hissələri ilə əlaqədar blendin hərtərəfli sistemətik prinsipləri, ümumi inteqrasiya modelləri, mürəkkəb mexanizmlər və məhdudiyətlər vardır [41, s.4-5].

3) Blend mövcuddursa, onu alqoritmik cəhətdən proqramlaşdırma bilmərikmi? Belə deyildirsə, onda bəs elmdə hər hansı bir intellektual prosesi necə müəyyən edirik? M.Törner sualı belə cavablandırır: “Blend nəzəriyyəsinin analitik kreativliyin və daxili mənanın konstruktiv sahəsinə xidmət edən ənənələrinin öyrənilməsinə həsr olunmuş layihələrdə iştirak etdiyim üçün məmnunluq duyurdum. Analitik modelləşdirmənin bizə

öyrədəcəyi çox şey var. Ancaq mental prosesin özü mənə alqoritmik görünür. Blendin elastikliyinə mühüm hissəsi ondan ibarətdir ki, nəticələr alqoritmik olaraq ilk məlumatlar vasitəsilə müəyyənləşdirilmir, yaxud belə demək mümkünsə, informatika, süni intellekt və psixologiya indiyədək blendə "töhfələri" xarakterizə edə bilməmişdir (Burada blendin analitik modellərinin daha ekspressiv və daha deskriptiv edilməsi nəzərdə tutulur) [yənə orada, s.4].

Beləliklə, konseptual inteqrasiya nəzəriyyəsi – Jil Fokonye və amerikan ədəbiyyatşünas, koqnitiv poetika və ritorika üzrə mütəxəssis Mark Törnerin birgə əsəridir – mental məkanlar ideyasını inkişaf etdirir. Müəlliflərin etirafına görə, bu nəzəriyyə üzərində iş 1993-cü ildə başlanmış və o zamandan bəri bu, dəfələrlə dəyişikliklərə məruz qalmış, genişlənmiş, bütün yeni materiallarla təchiz olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT:

1. Audet L. Images et voix dans l'espace poétique de Saint Denys Garneau: /Translation in French and Francophone Literature and Film. Edited by James Day. Amsterdam: Rodopi, 2009, pp.67-85.
2. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Languages. Cambridge, MA: MIT Press, 1985.
3. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Languages. 2nd ed. Cambridge, MA: MIT Press, 1994
4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
5. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
6. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press, 1987.
7. Langacker R. W. Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1991.
8. Fauconnier G. Domains and connections // Cognitive Linguistics. 1990. Vol. 1. No. 1.
9. Machteld C. M. Les localisateurs dans les constructions existentielles: Approche comparée en espagnol, en français et en italien. Walter de Gruyter, 2013.

10. Скребцова Т. Г. Когнитивная лингвистика: Курс лекций. — СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2011. — 256 с.
11. Morris B. Anthropology, Ecology, and Anarchism: A Brian Morris Reader. PM Press, 2014.
12. Devitt M. Realism and Truth. Oxford: Basil Blackwell, 1984.
13. Лекомцев Ю. К. Психическая ситуация предложения и семантический признак // Труды по знаковым системам. Т. 6. Тарту, 1973.
14. Danto A. What philosophy is: a guide to the elements. Harper & Row, 1971.
15. Saeed J. Semantics. Blackwell Publishing LTD, second ed. 2003.
16. Jackendoff R. On belief contexts. Linguistic Inquiry. 6.1:53-59, 1975.
17. Nunberg G. The non-uniqueness of semantic solutions: Polysemy // Linguistics and Philosophy. 1979. Vol. 3. No. 2.
18. Dinsmore J. Partitioned Representations. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1991.
19. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке / Отв. ред. Б. А. Серебрянников. М., 1988.
20. Sweetser E. From Etymology to Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
21. Fauconnier G., Sweetser E. (eds.). Spaces, Worlds, and Grammar. Chicago: Chicago University Press, 1996.
22. Динсмор Дж. Ментальные пространства с функциональной точки зрения // Язык и интеллект. М., 1995.
23. Johnson-Laird P. N. Mental Models: Towards a Cognitive Science of Language, Inference, and Consciousness. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
24. Johnson-Laird P. N. Mental models and cognitive change. Journal of Cognitive Psychology, 2013 Vol. 25, No. 2, pp.131-138.
25. Peirce, C. S. Collected papers of Charles Sanders Peirce. Vol. 4, C. Hartshorne, P. Weiss, & A. Burks (Eds.). Cambridge, MA: Harvard University Press. 1931-1958, vol. 4, para. 8.
26. Craik, K. The nature of explanation. Cambridge: Cambridge University Press, (1943).
27. Goodwin, G., & Johnson-Laird, P. N. Reasoning about relations. Psychological Review, 112, 2005, 468-493.

28. Richard C. Jeffrey, John P. Burgess. Formal Logic: Its Scope and Limits. Hackett Publishing, fourth edition, 2006.
29. Byrne, R. M. J. The rational imagination: How people create alternatives to reality. Cambridge, MA: MIT Press, 2005.
30. Johnson-Laird, P. N. How we reason. New York, NY: Oxford University Press, 2006.
31. Hegarty, M. Mechanical reasoning as mental simulation. Trends in Cognitive Science, 2004. 8, 280-285.
32. Robots ... Conference Proceedings, Tom 2. Robotics International of SME. Robotics International of SME, 1985.
33. Reisberg D. The Oxford Handbook of Cognitive Psychology. OUP USA, 2013.
34. Kahneman, D. Thinking fast and slow. New York, NY: Farrar, Strauss, Giroux, 2011.
35. Johnson-Laird P. N., & Wason P. C. Thinking. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
36. Evans, J. St. B. T. Dual-processing accounts of reasoning, judgment and social cognition. Annual Review of Psychology, 59, 2008. 255-278.
37. Francesco Sofo, Cinzia Colapinto, Michelle Sofo, Salvatore Ammirato. Adaptive Decision Making and Intellectual Styles. Springer Science & Business Media, 2013.
38. Hopcroft J. E., Ullman J. D. Introduction to automata theory, languages, and computation. Reading, MA: Addison-Wesley, 1979.
39. <http://mentalmodels.princeton.edu/programs/mreasoner/>
40. Ирисханова <http://scodis.ru>. Ментальное пространство.
41. blending.stanford.edu and Turner 2014 surveys of research.
42. Fillmore Ch. Frame Semantics. In: Linguistic Society of Korea (ed.), Linguistics in the Morning Calm. Seoul: Hanshin Publishing Company, 1982, pp.111-137.
43. Dancygier B., Sweetser E. Figurative Language. Cambridge University Press, 2014.
44. Vicki L. Lee. Beyond Behaviorism. Routledge, 2016.
45. Turner M. The Origin of Ideas: Blending, Creativity, and the Human Spark. OUP USA, 2014.
46. Bybee J. L., Hopper P. Frequency and the Emergence of Linguistic Structure. John Benjamins Publishing, 2001.

47. Brandt L. The Communicative Mind: A Linguistic Exploration of Conceptual Integration and Meaning Construction. Cambridge Scholars Publishing, 2013.

Идрис Аббасов

**Когнитивный статус ментальных пространств и теория
концептуальной интеграции**

Резюме

Согласно Дж.Фоконье и М. Тернера концептуальная интеграция– «бленд» – это общая когнитивная операция наравне с аналогией, рекурсией, ментальным моделированием, концептуальной категоризацией и фреймом. Он служит различным познавательным целям. При интеграции важные концептуальные отношения между ментальными пространствами часто претерпевают компрессию, чтобы создать эффективную и мощную структуру в бленде.

В этой статье рассматриваются проблемы ментального пространства, смешение в языке и общении, эмергентную структуру в ментальной сети, единство концептуальной интеграции и познания и т. Ментальные пространства – это когнитивные представления, умеренно структурированные, которые обогащаются улучшением дискурса. Мы проанализировали, как концептуальная интеграция создает ментальные продукты и как использовать системы картирования и смешения между ментальными пространствами. Итак, концептуальная интеграция работает на двух исходных ментальных пространствах, чтобы получить третье пространство, которое называется «бленд». Интеграционное пространство получает частичные структуры из исходных пространств и дискурса, и они стимулируют креативность.

Мы знали, что нужно уделять больше внимания исследованию когнитивного статуса ментальных пространств и теории концептуальной интеграции. В то же время мы убедились в нашем анализе, что цель может быть достигнута путем сосредоточения на системных корреляциях между языком, познанием и блендом. Далее, мы рассмотрели необходимые теоретические средства для создания такой структуры в двух теориях, разработанных в когнитивной лингвистике. Статья также является попыткой использовать эти две теории (ментальные пространства и концептуальную интеграцию) в

качестве основного средства в разработке широкой и сложной области лингвистического использования.

Idris Abbasov

Cognitive status of mental spaces and theory of conceptual integration
Summary

According to G.Fauconnier and M.Terner conceptual integration – "blending" – is a general cognitive operation on a par with analogy, recursion, mental modeling, conceptual categorization, and framing. It serves a variety of cognitive purposes. Under blending, vital conceptual relations between mental spaces often undergo compression to create effective and powerful structure in the blend. This article deals with the problems of mental space, the blending in language and communication, emergent structure in the mental web, the unity of conceptual integration and cognition etc. Mental spaces are cognitive representations, moderately structured, which are enriched in the improvement of discourse. We analyzed how *conceptual integration* creates mental products and how to employ systems of mapping and blending between *mental spaces*. So, the *conceptual integration* operates on two input *mental spaces* to yield a third space which is called 'the blend'. The blended space obtains partial structures from the input spaces and discourse and they have stimulated creativity.

We knew that more attention needed to be paid to the investigation of cognitive status of mental spaces and the conceptual integration theory. At the same time we were convinced by our analysis that the goal could be achieved by focusing on the systematic correlations between language, cognition and blend. We distinguished the necessary theoretical tools for constructing such a framework in two theories developed within cognitive linguistics. The article is also an attempt to use these two theories (Mental Spaces and Conceptual Integration) as the primary means in building a broad and complex area of linguistic usage.